

JUHÁSZ ANDREA

VAISZLOVICH EMIL BEVONUL A TÖRTÉNETÍRÁSBA

Kulcsár Beáta: *„Adónyomorítás miatt zárva”. Egy nagyváradi család történetei (1859–1944)*, szerk.: Jakabffy Tamás, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 20. század sorozat, 2022, 288 oldal

Nagyvárad a 19–20. század fordulóján az egyik legdinamikusabban fejlődő település volt Magyarországon. Ekkor épültek a belváros szecessziós bérházai, üzletei, szállodái, melyeket mostanság újítanak fel. A különleges meseházak között sétálva mindig is érdekelt, vajon kik építették ezeket, mi lett a sorsuk a lakóknak, és miért pont itt, a Körös partján virágzott ez a századfordulós gazdag és különös világ. Ráadásul ez a város a modern magyar irodalom egyik bölcsője is, itt jelent meg a *Holnap* antológia, és innen indult el először Párizsba Ady Endre. De e helyen kezdte a pályáját többek között Nagy Endre, Krúdy Gyula, Juhász Gyula, Bíró Lajos is. Egyáltalán, a századfordulós Nagyváradon sok érdekes, különös ember fordult meg, vagy élt ott hosszabb-rövidebb ideig. Ilyen feltűnő figura Vaiszlovich Emil, aki több évtizeden át volt nevezetes alakja a városnak. Eleinte mint aranyifjú tűnt fel, aki időről-időre közéleti botrányaival hívta fel magára a figyelmet, majd 1915-től a Park Szálló egyik tulajdonosaként és vezetőjeként már komoly tényezője volt a helyi üzleti életnek. Nagyvárad egyik legelőkelőbb hoteljét a második világháború végéig, haláláig irányította. A századfordulón kisebb verekedések és párbajok fűződnek a nevéhez, 1927-ben viszont ő volt az egyik legsúlyosabb áldozata a nagyváradi román egyetemista gyűlés keretében történt pogromnak, a szállodájába behatoló fiatalok ütlegetése következményeként több hónapig kórházban kezelték. Élete során többször került fogdába, börtönbe. 1940-ben a legenda szerint arany jászolt csináltatott Horthy Miklós lovának a visszacsatoláskor. Az *„Adónyomorítás miatt zárva”* című kötetnek ő a főszereplője, az olvasó vele és családjával ismerkedhet meg a könyvben.

Nem árt, ha a kutatónak van érzéke a témaválasztáshoz – Kulcsár Beáta rendelkezik ezzel a képességgel. A Vaiszlovich Emilről és családjáról szóló könyv felettébb izgalmas olvasmány, pedig nem ismeretterjesztő mű, hanem történettudományi szakmunka. Kifejezetten érdekfeszítő a család „útját” követni Nagyváradon: Kulcsár lépésről-lépésre mutatja be az apa vállalkozásainak történetét, vagyongyarapodását, majd a gyerekek üzleti próbálkozásait, kudarcait, azután sikerüket. De nem csupán az eseménytörténet alakulása tarthatja lázban a könyv olvasóját, hanem – és ez a szerző nagy erőssége –

az, ahogyan kontextualizálja az adatokat, eseményeket, majd elemzi őket társadalmi, szociológiai, politikai szempontokból. Amikor például megtudjuk, hogy mind Emilt, mind Gyulát kizárták a nagyváradai Nemzeti Kaszinóból nyilvános verekedés, illetve párbaj miatt, a szerző bemutatja a századfordulós párbajszabályokat és -szokásokat, illetve az akkor alakuló párbajjellemes mozgalmat, amelyiknek egyik magyarországi központja épp Nagyvárad volt.¹ Ezzel nem csupán a korabeli társadalmi élet egyik azóta eltűnt elemét ismerjük meg, tudniillik, hogy az úri társaság a vitákat pisztoly- vagy kardpárbajjal rendezte egymás között, hanem ennek a politikai életben betöltött szerepét is, azt, hogy az akkori progresszió az ellene való tiltakozást felvette programjába. Veiszlovich Emil élete – vele a családjáé – az életrajzon túl így válik a korabeli történeti valóság rekonstruálásának az eszközévé, ő maga pedig nemcsak anekdotikus figuraként lett a könyv tárgya, hanem olyan személyiségként, akinek motivációit, döntéseit megértettük, és betekintést nyertünk azok megítélésébe is.

A Veiszlovich-család eredetéről kevés biztos adatot talált a szerző. Annyi bizonyos, Veiszlovich Adolf, a 19. század végének sikeres üzletembere Sáros megyéből származott, onnan érkezett valamikor, feltehetően az 1850-es években Nagyváradra, amikor oda tömegesen jöttek Felső-Magyarországról a zsidó betelepülők.² Azt sem tudjuk, mikor alapította vállalkozását, de 1876-ban már szerepelt egy hivatalos nyilvántartásban.³ Fő profilja a temetkezés volt, mellette azonban többnyire ehhez kapcsolható további tevékenységeköröket is végzett, mint bádogos munkák, sírkőfaragás, sírkőraktározás, asztalosság. Bár nincs rá adat, alighanem a temetkezési ágazat történelmi konjunktúráját használta ki a jó szimatú Veiszlovich Adolf 1873-ban, amikor a kolerajárvány idején elindította vállalkozását. A cég azután ingatlanokat szerzett, és azok bérbeadásával is foglalkozott. Az eredendően kisipari vállalkozás tulajdonosaként Veiszlovich Adolf 1880-tól már virilista volt Nagyváradon, az 1900-as évektől az első húsz adózó között találjuk. Kulcsár bemutatja, nem csupán termelő és kereskedő vállalkozásokkal lehetett meggazdagodni a 1800-as évek végén, hanem egy jól profizott és jó ütemben fejlődő szolgáltatóipari vállalkozással is.⁴ Veiszlovich Adolf 1903-ban vonult vissza az üzleti élettől, a vállalkozást – három fia és egy lánya közül – az elsőszülött fiának, Lajosnak adta át, aki 1934-ig vezette a temetkezési vállalatot.⁵ Lajos idején már nem volt látványos növekedés, azonban nem is ment tönkre a cég, ami a változó gazdasági környezetben önmagában teljesítmény. Lajostól azután a veje örökölte

² *Uo.*, 34–35. p.

³ *Uo.*, 36. p.

⁴ *Uo.*, 58–59. p.

⁵ *Uo.*, 38–39. p.

meg a céget, aki 1935-ben eladta.⁶ Adolf, az alapító atya, a nagy gründolás időszakának figurája, akinek nem csak a piaci érzéke volt kitűnő, a temetési vállalkozó szerepét is jól tudta adni, erre következtethetünk több sajtóanyagból. Nagy Endre például így emlékszik rá 1927-ben: „És a halottvivő kocsi után ott haladt mindig ő is gyászruhában, fedetlen fővel, a tisztos ősz hajával és sűrű könnyhullatással. Még a klérus legnagyobbjait is vele illett temettetni: Germán Károly, a konkurens Kegyelet temetkezési intézet tulajdonosa hiába volt hithű katolikus.”⁷ Ez a szerepfelfogás a mából nézve szinte groteszknak tűnik, de kortársi sajtómegjelenései tanúsítják, hogy a nagyváradí úri közönység temetésrendezője a nyilvánosságban mint hivatásos gyászoló jelent meg, személyében is iparát képviselte, és ezen senki nem ütközött meg.

Kulcsár csak olyan tényeket ismertet a könyvében, amiket a forrásokból biztosan megismert, így nem kapunk magyarázatot arra, mi okozta, és pontosan milyen mértékű családi viszály volt az alapító Adolf és felesége, valamint az apa és két kisebb fiúgyermek között, de minden bizonnyal jelentős konfliktusok forrongtak a família tagjaiban. Amit lehet tudni, hogy a századfordulón az anya különváltan élt, és talán a viszályok következménye az, hogy a két fiú megváltoztatta a vezetéknevét, igaz nem teljesen, csupán egy betűt cseréltek át, ezért Gyula és Emil ezután Vaiszlovichként szerepeltek. A családi ellentéteknek egy-két kirívó epizódja a sajtónyilvánosságig jutott, ilyen volt a legidősebb fiú, Lajos és Emil utcai verekedése, aminek következtében Emilt kizárta a Nagyváradí Kaszinó. Részleteket és mértéket tehát nem ismerünk, de abból, hogy az apa a két fiatalabb fiú üzleti nehézségeiben segítségükre volt, nagyobb botrányaikat igyekezett elrendezni, úgy tűnik, a konfliktus nem öltött végzetes méreteket. Emil és Gyula pályája tehát egy visszályal a háttérben indult, Gyula haláláig mégis együtt mozogtak, üzletileg is egységet alkottak. Első vállalkozásuk a 19. század jellegzetes választása volt: a Vaiszlovichok földbérletet kötöttek a Csáky családdal annak egyik, Bihar megyei birtokára. A testvérek korábban gazdálkodást tanultak Debrecenben, tehát készültek erre a pályára, a tíz évre kötött szerződést annak lejártakor mégsem hosszabbították meg, és többször volt szükségük apai vagy egyéb forrásból származó pénzügyi segítségre. 1901-ben pedig már Nagyváradon laktak; hogy miből éltek, az nem teljesen világos, mindenestre a 20. század első évtizedében ők a gazdag és dologtalan aranyifjak, akiknek csupán különböző botrányairól tudunk, üzleti ügyeiről nem. Erre az időszakra esnek a verekedések, párbajok, mindkettőjük kaszinói kizárása. A Vaiszlovich sztoriban ekkor jelenik meg a századfordulós Nagyvárad ma talán legismertebb alakja, Ady Endre, bár neki csupán epizódszerep jutott, a nevezetes párbaj-botrány kapcsán. Gyula csúnyán megsebesített párbajjellenfele ugyanis Pallay Lajos

⁶ *Uo.*, 39. p.

⁷ *Uo.*, 59. p.

volt, aki éppen abban az időben kapta a fiatal Vaiszlovichtól a pisztolylövést, amikor a párbajellenes mozgalom egyik vezetőjeként is működött. A mozgalomnak Ady szintén tagja volt, a kellemetlen incidensből a párbajellenesség ügyét elég nehezen, retorikai cselekkel próbálta kimosni – jelesül azzal, hogy Pallyay nem tudott kitérni a párbaj elől, a társadalmi elvárások az ő kezét is kötötték, és ennek súlyosan megfizette az árát.⁸

A két renitens fiú a 20. század második évtizedének a közepére tudott túllépni a „dologtalanságon” és az örökség felélésén. Ahogy az apjuk meglátta a kolerajárványban a piaci igényt, és vállalkozást indított a növekvő számú halottra, majd az iparággal azonosulva minőségi szolgáltatást nyújtott, úgy ők a kezükben lévő nagyváradi ingatlant, a Fő tér 3. szám alatti házat fejlesztették, és luxusszállodát nyitottak az épület emeletein. Apjukkal ellentétben azonban az ifjú Vaiszlovichok nem a semmiből indultak, mégis közös vonás bennük és az atyjukban, hogy a fiúk is a magas minőséget célozták meg szállodájukkal, és ők is különlegesen azonosultak a vállalkozás vezetőjének szerepével. Gyula 1910-ben távolkeleti utazáson vett részt, Indiában járt, ahonnan rengeteg áruval megrakottan tért haza – szőnyegeket, indiai dísz tárgyakat hozott, a szálloda berendezésének egy részét. Ennyivel azonban nem elégedett meg, hanem az *Új Idők*-ben cikket jelentetett meg, melyben indiai tigrisvadászatról számolt be. A szerző nagyon alaposan utánajárt ennek az epizódnak, és a könyv e fejezetében meggyőzően mutatja be, hogy az indiai tigrisvadászat nem volt olyan könnyen elérhető turistatevékenység, hogy azt a tehetséges fiatal ember mindenféle előismeretek és megfelelő társadalmi kapcsolatok nélkül megszervezhette volna.⁹ Így minden bizonnyal annak a levelezőnek volt igaza, aki az *Új Idők*-nek megírta, hogy a tigrisvadászat nem lehet más, csupán fikció. Ez esetben viszont vajon mi vezette Gyulát, amikor elküldte a korszak legnagyobb példányszámban megjelenő irodalmi lapjába a légből kapott kalandot? Kétségtelen egyfajta „gerillamarketing ötlet” volt, de más is. Talán úgy érezte, a luxusszálló vezetőjének olyan úriembernek kell lennie, aki utazásán osztozik a kiváltságosok kedvteléseiben is. Mikor Gyula az első világháború végén váratlanul meghalt, Emil magára maradt, és egyedül vitte tovább a Park Szállodát. Az ekkortól hozzá fűződő anekdoták egy különösen jó ízlésű és szigorú úriemberről szóltak, aki szállodájában a hagyományos erkölcs öre, nem tűri a házasságtörést, a botrányos színésznőt be sem engedi a hoteljébe (tudniillik Putty Liát, az amerikai némafilmek magyar sztárját). Sorozatos botrányai ekkor már épp ennek az általa képviselt erkölcsnek a védelméből adódtak. Románia törvényei, rendelkezései az ő világának nem lettek részei, azokat nem tudta elfogadni, ezért óhatatlanul összeütközésbe került az új hatalom különböző intézményeivel és képviselőivel. Nincs sok adatunk ar-

⁸ *Uo.*, 88–89. p.

⁹ *Uo.*, 110–128. p.

ról, milyen gazdasági eredményeket ért el Vaiszlovich szállodája a húszas és harmincas évek folyamán, azt viszont tudjuk, többször, akár évekre is bezárt. (Egyik ilyen alkalommal írta aajtájára a könyv címeként szolgáló feliratot.) Ezt ugyanakkor könnyen meg is tehetta, a szállodai jövedelem nélkül, pusztán az ingatlan- és üzletkiadások bevételeiből is pompásan meg tudott élni.

1940-ben Nagyvárad újra Magyarországhoz került, Vaiszlovich identitásválasztása beigazolódni látszott. Nem véletlenül volt ő a visszatéréshez kapcsolódó anekdoták egyik szereplője. Hogy Horthy lova számára valóban csináltatott-e arany jászolt, vagy piros és zöld színű etetőt, ahogy egy más verzió ránk hagyományozta, természetesen nem tudjuk, lehet, hogy egyik változat sem igaz, a magyar állam azonban annyiban meghálálta korábbi, demonstratív hűségét, hogy a zsidótörvények hatálya alól felmentést kapott. A tragédiát azonban így sem tudta elkerülni: a német megszállás után internálta a Gestapo, az internálótáborban azután ugyanannak a magatartásmódnak lett az áldozata, amelyik minden bizonnyal a sok korábbi konfliktus mellett a sikereinek is a kulcsát jelentette. Az 1944 tavaszán zsidónak minősített Vaiszlovich Emilt – ahogy félmillió honfitársát –, sem mentette meg saját, választott magyar identitása. A család többi tagjának és a szállodának a sorsáról sem tudunk meg a könyvből többet, a történet Vaiszlovich Emil tragédiájával végződik.

Az *„Adónyomorítás miatt zárva”* című kötet bárki számára izgalmas olvasmány tehát, mégis elsősorban történettudományos szakmunka. Témája a mikrotörténetírás körébe tartozó életrajz és családtörténet: a szerző a Vaiszlovich családról és annak talán legsikeresebb tagjáról gyűjtött össze mindent, majd anyagát elemezte. Kulcsár komoly levéltári kutatást végzett, a korabeli sajtóanyag nagyon széles körét dolgozta fel, mindezekhez szerteágazó módszertani ismereteit mozgósította a feltárt élettörténeti események interpretálásakor. A könyv bevezető fejezetében¹⁰ a kutatás módszertanát ismerteti, illetve azokat a nehézségeket veszi számba, melyek akadályozták az anyaggyűjtés eredményességét. A levéltári kutatás közben több problémával is számolnia kellett. Nagyon sok anyag eltűnt az idők folyamán: megsemmisült a történelem viharaiban, a nem megfelelő tárolás emésztette fel, de sokszor szándékosság is lehetett egy-egy dokumentumcsoport eltűnésének a hátterében. Persze az is megeshetett, hogy egészen egyszerűen semmilyen releváns információ nem volt az áttekintett dokumentumokban. A szerző mindegyik típusú kudarccal találkozott munkája során. Különösen fájó az 1920 utáni gazdasági eredmények, adatok nem léte, valamint a családtörténetből hiányzó alapvető dátumok, információk. A legrémületesebb nehézségnek mégis az tűnt, ami 2012-től a kutatás lezárásáig fennállt, tudniillik, hogy a nagyváradi Bihar Megyei Levéltárat évekre bezárták, majd az újranyitás után sem tudott hozzáférni a kutatás tárgyát képező fondokhoz.¹¹

¹⁰ Uo., 6–19. p.

¹¹ Uo., 15–16. p.

Az életrajzon alapuló kutatásoknak meghatározó forrásai az ún. egodokumentumok (naplók, emlékiratok, vallomások, levelek stb.), ilyenek azonban Kulcsár kutatását nem segítették.¹² A legalapvetőbb forrásanyaga – ezekből a hiányokból adódóan is – a korabeli sajtónak a Veiszlovich/Vaiszlovich családra vonatkozó hírei, tudósításai, publicisztikai anyagai lettek; a szerző a nagyváradi, helyi lapok mellett a regionális és az országos sajtót is áttekintette. Kulcsár fontos érdeme, hogy minden egyes forrás elemzésekor figyelembe veszi az adott szöveg műfaji sajátosságait, a sajtóban megjelent cikkek és az irodalmi művek esetében is. Az irodalmi alkotások érzékeny bevonása külön értéke a könyvnek. Például az, ahogy Kosztolányi Dezső: *Káin* című novelláját a családi viszonyok szokatlanságának illusztrálásaként idézi fel és értelmezi.¹³ Mindezek mellett magabiztosan alkalmazza a történettudomány korszakra vonatkozó szakirodalmát, illetve a társadalomtudományi kutatások témájához kapcsolódó írásait.

A könyv második fejezetétől következnek a kutatás eredményei időrendben haladva. A szerző elbeszéli mindazt, amit a Veiszlovich család történetéről megtudott, előbb az apáról, majd a második generációról, különösen a fiatalabb gyerekekről, Gyuláról és a tényleges főszereplőről, Emilről – fiatalkorukról, vállalkozásaikról, a Park Szállóról, majd Gyula haláláról, Emil további sorsáról, az immár romániai történetről, végül Emil tragédiája következik, majd a család emlékezete. A szerző a bevezetőben már jelezte, nem tud teljes élettörténeteket nyújtani, sok részlet, adat, elem hiányzik, ám töredékesen is fordulatosak az életpályák, és a kutatás szempontjából is rendkívül informatív anyaggá állt össze. A már említett kontextualizálás teszi érthetővé és követhetővé az amúgy nem teljes élettörténeteket: mikor a Nagyváradra települt apa vállalkozása és teljesítménye a téma, akkor Veiszlovich Adolf temetkezési üzetét a nagyváradi gazdasági élet többi teljesítményével veti össze a szerző, és elhelyezi a szolgáltatóipar helyzetét a 19. század végi monarchia gazdasági szerkezetében. Amikor Adolf gyerekeinek életútját követi végig, a társadalmi mobilitás századfordulós lehetőségeit veszi számba, így mutatja be a Veiszlovich-gyerekek karrierdöntéseit. Majd a földbérleti szerződés feltételeit kontextualizálja Kulcsár, bemutatva a Csáky-családnak e tárgyú döntéseit, végül a romániai magyarok 1920-as impériumváltás utáni magatartásmintáit sorolja fel, hogy így interpretálja Vaiszlovich Emil cselekedeteit, kijelentéseit. Kulcsár elemzése azonban nem áll meg a gazdasági, társadalmi, jogi, ideológiai kontextusokban bemutatott választásoknál. A *new cultural history* módszerének megfelelően minden tettet, fordulatot annak társadalmi megítélésével együtt mutat be szereplői sajtómegjelenései alapján. Különösen két jelenséget elemez körültekintően és alaposan – mindkettő fontos és izgalmas kérdés, már csak az interpretációk részletessége miatt is –, a már fentebb felidézett századelős

¹² Uo., 12. p.

¹³ Uo., 60–62. p.

kaszinói kizárásokat, illetve Vaiszlovich Emil húszas- és harmincas évekbeli botrányainak visszhangjait. A különböző eseményeknek, bírósági ügyeknek, elzárásoknak, ítéleteknek folyamatos sajtóvisszhangja is volt. A szerző az újságcikkekben megrajzolt Vaiszlovich Emil-portrékat és azok lehetséges értelmezéseit mutatja be. Az 1920 utáni sajtóban gazdag különöncnek, nyakas magyar hazafinak ábrázolták őt a magyar nyelvű lapokban, bár volt olyan vélemény, amely szerint csak árt a magyarságnak a botrányaival és a feltűnéseiből vállalt konfliktusaival.¹⁴ A román sajtóban románellenes magyarként mutatták be, és mint olyat, aki képes megtagadni zsidó voltát, és inkább a magyar identitását választja. A szerző hangsúlyozza: Vaiszlovich a magyar identitású sajtó fogyasztója számára karakán magyarként kínál azonosulási mintát, másfelől a román sajtó olvasói számára a román nemzetépítéshez kiváló ellenségként volt azonosítható, mint nemzetellenes elem. Kulcsár mindezeket elfogulatlan, tudományos elemzői nézőpontból írja le, maga nem foglal állást, nem értékeli Vaiszlovich tetteit, nem tör pálcát senki fölé.

A Vaiszlovich-család története a monarchia nagy gazdasági fellendülésének és társadalmi átalakulásának idejében jó példája nemcsak a zsidó asszimiláció és a gazdasági mobilitás lehetőségeinek és megvalósulásának, hanem általuk betekintést nyer az olvasó a szecessziós városnak a világába. De a folytatásba is, az 1920 utáni Nagyvárad életébe, abba, hogy milyen adottságok és nehézségek között lehetett folytatni az üzletet a romániai Oradeán, milyen identitásválasztások merültek fel az akkoriak előtt. Vaiszlovich Emil életének tragikus fordulata a második világháború alatt elvezetnek addig, amikor véglegesen elveszett a századfordulós nagyváradi magyar „mesevilág”.

Kulcsár Beáta könyve meggyőzi az olvasót, hogy a társadalomtörténeti kutatásoknak ez az iránya, a mikrotörténeti kutatás, egy család életének rekonstruálása és kontextusba helyezése jelentős hozzájárulás egy korszak társadalmi, gazdasági, politikai életének a megértéséhez. A könyv a szerző doktori disszertációja alapján született, és bizvást mondhatjuk, egy ígéretes történeti pálya első kötete jelent meg a Kriterion Kiadónál igényes, jól gondozott szöveg formájában, a *20. század* elnevezésű sorozat keretében.

¹⁴ *Uo.*, 200–230. p.